

Muižu kultūras vērtību aizsardzība Cēsu apriņķī 1919. un 1920. gadā

Protection of Cultural Heritage in Manor Houses of Cēsis District in 1919 and 1920

Kristīne Zaļuma, *Mg. sc. soc.*

Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes doktorante
Latvijas Nacionālās bibliotēkas Letonikas un Baltijas centra pētniece
Mūkusalas iela 3, Rīga, LV-1423
E-pasts: kristine.zaluma@lnb.lv

Rakstā aplūkots muižu kultūras vērtību aizsardzības pasākumu komplekss Cēsu apriņķī 1919. un 1920. gadā, to galvenokārt realizēja Latvijas Pagaidu valdības Izglītības ministrijas deleģētie kultūras vērtību aizsardzības pilnvarnieki divos apriņķa apgabalos. Raksta mērķis ir atspoguļot muižu kultūras vērtību aizsardzības organizēšanas apstākļus Cēsu apriņķī, uzsvērot šo procesu nozīmīgumu Latvijas atbrīvotajā daļā, kas vēl nesen bija atradies tiešā frontes līnijā. Sarežģītos apstākļos Latvijas Pagaidu valdība bez rūpēm par pārtiku un saimnieciskās dzīves problēmām uzdrošinājās atrast līdzekļus un deleģēt pienākumus cilvēkiem, kuru uzdevums bija apzināt saglabājušās muižu kultūras vērtības un organizēt to aizsardzību.

Mainoties ģeopolitiskajai situācijai un veidojot valstī stabilus pamatus, Latvijas pārvaldes institūcijas lēma kustamās kultūras vērtības pārvietot, uzkrāt un saglabāt, par nozīmīgu kultūras mantojuma daļu atzīstot arī kultūras vērtības, kas vēsturiski bija koncentrējušās muižās. Rakstā kā avoti galvenokārt izmantoti Latvijas Nacionālā arhīva un Latvijas Nacionālās bibliotēkas materiāli.

Atslēgvārdi: Vidzemes muižas, Cēsu apriņķis, kultūras mantojums, kultūras vērtību aizsardzība, kultūras vērtību aizsardzības pilnvarnieki, muižu bibliotēkas.

The article addresses the arrangements for cultural heritage protection in the manors located within Cēsis district and mainly carried out by the Ministry of Education of the Provisional Government of Latvia in 1919 and 1920, sending its appointed cultural heritage protection plenipotentiary to particular regions of this district. It is the purpose of this article to reflect the conditions underlying cultural heritage protection issues of the time in a territory recently exposed to direct military activities during the Independence War (1918–1920). Despite food supply difficulties and other economic problems of the government at the time, nevertheless, resources

were found for survey of cultural heritage still preserved in the manors of Vidzeme, and for protection thereof. This article is based upon the materials of Latvian National Archives and the National Library of Latvia, as well as periodicals.

Keywords: manors of Vidzeme, protection of cultural heritage, Cēsis district, cultural heritage, commissioners-protectors of cultural values.

Vidzemes muižu kultūras vērtību aizsardzības jautājumi Latvijas historiogrāfijā nav speciāli pētīti, tāpēc galvenās atziņas balstītas uz materiāliem, kurus līdz šim pētnieki maz izmantojuši. Mūsdienās arvien būtiskāk ir līdzās politiskās vēstures pamatlinijām atklāt līdzvērtīgi svarīgo sabiedrības ikdienas dzīvi, kur viena no sastāvdaļām, raksturojot notikumus 1919. un 1920. gadā, bija cilvēku dažādā attieksme pret kultūras vērtībām, ilgstoši atrodoties ārkārtīgi sarežģītos dzīves apstākļos. Var uzskatīt, ka raksts par vēstures notikumiem Cēsu apriņķī ir turpinājums iesāktajam tematam par muižu kultūras vērtību aizsardzību Latvijā 1919. un 1920. gadā saistībā ar norisēm Valmieras apriņķī.¹

I

1905. gada notikumus masveidā tika dedzinātas Vidzemes muižas, latviešu daļā izpostot 73 īpašumus.² Salīdzinot postījumus četros Vidzemes latviešu daļas apriņķos (Cēsu, Rīgas, Valkas, Valmieras), visvairāk bija cietušas Rīgas un Cēsu apriņķa muižas. 1905. gada novembrī un decembrī Cēsu apriņķī pilnībā vai daļēji nopostīja 32 muižas vai gandrīz pusi no šajās teritorijās postītajiem īpašumiem. Ap šo laiku sagatavotais muižu un mācītājmuižu reģistrs³ liecina, ka 20. gadsimta sākumā Cēsu apriņķī, neskaitot pusmuižas, ietilpa

16 mācītājmuižas un 118 muižas, bet Jāņa Bokaldera (1885–1982), Latvijas Pagaidu valdības Zemkopības ministrijas Statistikas nodaļas vadītāja (1919–1925), 1919. gada oktobrī sagatavotajos datos uzrādītas 16 mācītājmuižas, 15 valsts un 98 privātās muižas, tātad bez mācītājmuižām 113 īpašumi. No visām privātajām muižām 80 piederēja vāciešiem, astoņas – latviešiem, piecas – krieviem, divas – poļiem, vēl divas – Zemnieku agrārbankai, un viena bija Cēsu pilsētas īpašums.⁴ Tam, kādēļ muižu skaits 20. gadsimta sākumā un J. Bokaldera datos atšķirās, varētu būt vairāki skaidrojumi: atšķirīgie mērķi, ar kādiem dati publicēti – vienā gadījumā tā ir karte ar vietu reģistru, citā – muižu un to zemju apjoma uzskaitījums, kas paredzēts izmantošanai Latvijas agrārās reformas pasākumiem un balstīts uz 1915. gada datiem. Tomēr jādomā, ka galvenais iemesls bija 1905. gada vēsturisko notikumu sekas, kad atsevišķu muižu kungu mājas vairs neatjaunoja un muižās neturpinājās saimnieciskā darbība. Būtiski norādīt, ka, sastādot apriņķa muižu datus 1919. gada oktobrī, tajos nebija iekļauta aktuālā informācija par zaudējumiem, jo karadarbība vēl nebija beigusies.

Līdzīgi kā citos Vidzemes apriņķos, kultūras vērtību drošības un aizsardzības problēmas sākotnēji risināja pilsētas komandantūra ar tās pakļautībā izveidotu speciālu rekvizīcijas komisiju. Cēsis komisijas pārziņā atradās vairākas kultūras vērtību krātuves, kuras savas varas laikā bija ierīkojuši lielinieki, svedot no apriņķa muižām rekvizētās kolekcijas. Tās bija izvietotas tautas (pilsētas) bibliotēkas telpās, kur atradās 15 000–20 000 grāmatu; Cēsu Jaunās pils (*das Neue Schloss Wenden*) tornī, kur glabājās daļēji izpostītā fon Zīversu (*von Sievers*) dzimtas bibliotēka; biedrības “Harmonija” (*Harmonie-Gesellschaft*) telpās, kur atradās bibliotēka un citas kolekcijas; pilsētas valdes telpās, kur glabājās gleznu un dažādu kolekciju krājums – apmēram

70–80 dažādu gleznu oriģināli, kopijas un reprodukcijas; Manto atdošanas komisijas noliktavā, kur galvenokārt bija novietotas mēbeles un arheoloģisko priekšmetu krājumi.⁵ Uzglabājot kultūras vērtības dažādās vietās un apstākļos pilsētā, nebija iespējams organizēt atbilstošus aizsardzības pasākumus.

Tā kā Iekšlietu ministrijas pārraudzībā esošā Galvenās rekvizīcijas komisija un pie latviešu komandantūrām deleģētās nodaļas pilsētās un citās apdzīvotās vietās galvenokārt nodarbojās ar pārtikas sagādes un saimnieciskās dzīves jautājumiem, kultūras vērtību aizsardzības nodrošināšanai un pārņemšanai Latvijas Pagaidu valdība meklēja citus risinājumus. Tā rezultātā 1919. gada augustā Vidzemē sāka darboties kultūras vērtību aizsardzības pilnvarnieki. Amatpersonas bija pakļautas Izglītības ministrijas ģenerālpilnvarniekam kultūras vērtību aizsardzības lietās Latvijā, kurš savukārt pildīja Arhīvu–bibliotēku–muzeju nodaļas (sākotnēji tā saucās Kultūras nodaļa) rīkojumus.⁶

Kultūras vērtību aizsardzības jautājumi laiku pa laikam bija aktualizēti arī laikrakstos: 1919. gada augustā Kārlis Straubergs (1890–1962) ziņoja⁷ par Izglītības ministrijas 2. departamenta pakļautībā nodibināto Kultūras nodaļu, kuras vadību viņš bija uzņēmis un kuras struktūra vēl tika organizēta. Nodaļas izveidošanas galvenais uzdevums bija pārvaldīt kultūras vērtību lietas Latvijā; nedaudz vēlāk citā reizē norādīts,⁸ ka “nepārredzamā” posta apstākļos kultūras vērtību jautājumam uzmanību pievērsusi valdība un deleģējusi Izglītības ministriju nodrošināt jau tā cietušo bibliotēku, arhīvu un mākslas kolekciju aizsardzību, neļaujot turpināt postīšanu. Savukārt visus nepieciešamos procesus kultūras vērtību aizsardzībai organizē ministrijas iecelti pilnvarnieki trīs Ziemeļlatvijas apriņķos, vislielāko uzmanību pievēršot frontes apgabalam.

Vienu no pirmajām 1919. gada augusta sākumā ar Valkas, Cēsu un Valmieras

apriņķa pilnvarnieka Jāņa Strauberga (1886–1952) rīkojumu uz drošākām telpām pārveda Cēsu Jaunās pils fon Ziversu dzimtas daļēji izpostīto bibliotēku. Pārveidošanai paredzētās grāmatas atradās tikai divās pils istabās, no kurām viena vairs nebija slēdzama. Otrās, slēdzamās, istabas durvis bija uzlauztas, abās telpās visas grāmatas bija sagāztas uz grīdas un pa daļai saplēstas. Latviešu kareivji, kuri apdzīvoja pili un kuriem bija uzdots rūpēties arī par ēkā esošajām kultūras vērtībām, paši postīja kādreiz saturā un apjomā tik iespaidīgo pils bibliotēku. Pirms pili apmetās latviešu kareivji, lielinieki bibliotēku bija likuši mierā un atstājuši pilnīgā kārtībā, bet vācieši, kas ienāca vasaras sākumā, bija sadauzījuši bibliotēkas skapjus, grāmatas pa daļai bija izsvaidījuši un izvazājuši. Igaunņu karaspēka kareivji, kas drīzumā ienāca pilsētā, posta darbus Cēsu Jaunajā pilī turpināja ar vēl lielāku aizrautību.⁹ No plašā krājuma līdz mūsdienām saglabājušās pils bibliotēkas grāmatas atrodas Cēsu Vēstures un mākslas muzeja un Latvijas Nacionālās bibliotēkas krātuvēs, tās ir nozīmīgi avoti, lai raksturotu kultūras dzīves norises Vidzemē vairāku gadsimtu garumā.

No 1919. gada 15. augusta Latvijas Pagaidu valdības Izglītības ministrijas Arhīvu–bibliotēku–muzeju nodaļas vadība par Cēsu apriņķa kultūras vērtību lietu pilnvarnieku oficiāli norīkoja Arturu Štālu (1897–1951).¹⁰ Jau 22. augustā viņš ar Cēsu apriņķa priekšnieka starpniecību izsūtīja apkārtrakstu (cirkulāru) visām pagastu izpildu komitejām ar uzaicinājumu paziņot par pamestām vai atstātām kultūras vērtībām muižās – bibliotēkām, mākslas darbiem u. tml., kā arī norādīja, ka par minētajām kultūras vērtībām vietējai varai jāuzņemas pagaidu aizsardzība. Bez tam A. Štāls apkārtrakstā norādīja, ka kultūras vērtības nedrīkst atdot atpakaļ īpašniekiem bez viņa īpaša rīkojuma, kā arī visas iespējamās ziņas par nodarītiem postījumiem,

arhīvu stāvokli, sastāvu u. c. “*situācijām jāiesniedz un jānosūta tieši viņam cirkulārā norādītajā adresē – “Cēsis, Rīgas iela 44”*”.¹¹

Uz iepriekš minēto apkārtrakstu pilnvarnieks A. Štāls pēc kāda laika saņēma 15 atbildes.¹² Ieguvis fragmentāras ziņas par kultūras vērtību stāvokli un aizsardzību Cēsu apriņķī, viņš 1919. gada augustā un oktobrī, neņemot vērā šķēršļus un grūtības, personīgi apbraukāja 22 muižas: Āraišu mācītājmuižu (*Arrasch-Pastorat*), Auļu (*Aula*), Drabešu (*Drobusch*), Dzērbenes (*Serben*), Gatartas (*Gotthardsberg*), Jaunpiebalgas (*Neu-Pebalg*), Jaunraunas (*Ronneburg-Neuhof*), Jaunskujenes (*Neu-Schujen*), Kaives (*Kayenhof*), Katrīnas (*Catharinenhof*), Kļavkalna (*Klawekaln*), Ķēču (*Fossenberg*), Launkalna (*Launekaln*), Rankas (*Ramkau*), Ruckas (*Rutzky*), Sermūkšu (*Sermus*), Skujenes (*Schujen*), Spāres (*Sparenhof*), Vecpiebalgas (*Alt-Pebalg*), Vecraunas (*Ronneburg*), Veismaņu (*Weissenstein*) un Veselauskas (*Veselavas; Wesselshof*) muižu.¹³ Ķēču muiža, kas atradās 22 km no Cēsīm, nekad nav administratīvi atradusies Cēsu apriņķī, bet ir iekļāvusies Rīgas apriņķī. Domājams, ka šajā laikā, lai apzinātu un pārņemt kultūras vērtības, ne vienmēr bija nozīme vietas administratīvi teritoriālajai pakļautībai konkrētam apriņķim. Tā kā šī muiža atradās tieši uz apriņķu robežas un bija maršrutā pa ceļam, to apsekoja Cēsu apriņķa kultūras vērtību pilnvarnieks.

Lielākā daļa A. Štāla apbraukāto muižu bija cietušas no dažādu varu karaspēkiem (Gatartas, Jaunraunas, Jaunskujenes, Katrīnas, Kļavkalna, Ķēču, Rankas, Ruckas, Sermūkšu, Skujenes, Spāres, Veismaņu muiža), tāpēc tajās aizsargājamas kultūras vērtības bija saglabājušās fragmentāri (visbiežāk grāmatas un mēbeles) vai bija ļoti bojātas. No visām apsekotajām muižām pilnīgi tukšas no kultūras vērtībām bija Drabešu, Dzērbenes, Jaunpiebalgas, Vecpiebalgas, Veselauskas (tur jau no 1916. gada bija ierīkota bērnu patversme) un Vecraunas

muiža. Tomēr nomaļākajos muižu īpašumos, piemēram, Launkalna muižā, joprojām glabājās vērtīgas bibliotēkas, mākslas priekšmetu u. c. kolekcijas. Tikai dažās muižās bija iespēja kultūras vērtību aizsardzību uzticēt muižas pārvaldniekam (Auļu, Gatartas, Rankas muižā), bet retākos gadījumos tās atradās īpašnieku pārziņā (Kaives muižā, Āraišu mācītājmuižā).

1919. gada vasaras beigās, lai Cēsīm un apriņķī vairākās vietās esošās kultūras vērtības varētu atbilstoši uzglabāt, A. Štāla pienākums bija atrast vietu krātuvei, kurā būtu iespējams sakoncentrēt visas bez aizsardzības esošās kultūras vērtības vienuviet, t. sk. arī no apriņķa muižām pārvestās. Krātuvē bija plānots sakārtot, sistematizēt un reģistrēt pārvietotos priekšmetus.

Piemērotu krātuvi pilnvarnieks A. Štāls sameklēja Cēsu pilsētas Vaļņu ielas 11 nama četrās istabās, ko atbilstoši arī iekārtoja. Saistībā ar grāmatu pārvietošanu, kas bija plānota 8–10 dienās, bija nepieciešams vēl viens darbinieks, kuram pilnvarnieks par dienas darbu maksāja deviņus rubļus Latvijas naudā. Izrādījās, ka vissarežģītāk bija pārvietot kultūras vērtības no pilsētas valdes telpām. Pēc padomju valdības aiziešanas no Cēsīm bija palicis liels grāmatu krājums, tā aizsardzību “zināmā mērā” bija uzņēmusies valde, pēc kuras iniciatīvas bija uzsākta pilsētas bibliotēkas iekārtošana. Saksarmē ar valdības norikoto kultūras vērtību pilnvarnieku pilsētas valde aktualizēja jautājumu par tiesībām uz grāmatām. Pēc vairākkārtējām pārrunām vietējā vara tomēr uzskatīja, ka visas juridiskās un ētiskās tiesības uz šo grāmatu krājumu tai ir lielākas nekā valdībai, tomēr piekrita, ka atdos valdībai nepieciešamo grāmatu krājumu. Pilnvarnieks A. Štāls norādīja, ka atbilstoši valdības instrukcijām šādos apstākļos pārņemts grāmatu krājums atrodas tiešā valsts aizsardzībā un tikai valdībai uz tām ir juridiskas tiesības. Lai arī principiāli Cēsu pilsētas valde palika pie

saviem uzskatiem, no domstarpībām izdevās izvairīties. Meklējot abpusēji labvēlīgu risinājumu, A. Štāls ierosināja Cēsu pilsētas bibliotēkai vajadzīgās grāmatas reģistrēt un pārņemt aizsardzībā, atstājot pagaidu lietošanas tiesības.¹⁴

II

Šajos procesos un notikumos liela nozīme bija arī iesaistītajām personībām. Cēsu pilsētas bibliotēkas pirmais pārzinis, sākotnēji arī tās vienīgais darbinieks, tolaik medicīnas students, bija Augusts Brutāns (1893–1967), kurš bija atsaucīgs sadarbībai ar Izglītības ministriju un plānoja 1920. gada janvārī¹⁵ iesniegt pārskatu par bibliotēkai nodotām valsts grāmatām. Kopumā Cēsu pilsētas bibliotēka darbību uzsāka ar 5496 reģistrētām grāmatām.¹⁶ Lai arī A. Brutāns vēlāk kļuva par ārstu pilsētas slimnīcā, Cēsu pilsētas bibliotēku viņš vadīja līdz pat 1947. gadam, daudzu gadu garumā liekot lietā iemaņas, ko studenta gados bija ieguvis Tartu Universitātē un studentu korporācijas *Letonija* bibliotēkā.¹⁷ Bez visa vēl zināms, ka A. Brutāns pildījis Latvijas Republikas Cēsu pilsētas valdes pilsētas galvas biedra amatu (1920–1921) pirmajā vēlētajā sastāvā,¹⁸ un tas tikai rāda, ka viņš ilgstoši bijis ietekmīgākā un zinošākā persona kultūras vērtību jautājumos Cēsīs un apriņķī.

Starp pārvietotajām vērtībām pilnvarnieks A. Štāls kā īpaši vērtīgas savā pārskatā¹⁹ atzīmējis biedrības “Harmonija” bibliotēku un arheoloģijas priekšmetu kolekciju, kā arī Gatartas muižā atrasto gleznu ar uzrakstu “1813. Lūk še, kā šeit dzīvo!”, kuru to dienu glezniecības darbu eksperti gleznotāji pieskaitīja pie viena no latviešu glezniecības pirmajiem darbiem. Mūsdienās mākslas darbs glabājas Latvijas Nacionālā mākslas muzeja krājumā un uzskatāms par vienu no tā īpašajiem

dārgumiem. Līdz šim joprojām nav izdevies atklāt gleznas autoru un darba rašanās apstākļus.

Paralēli A. Štāla darbībai 1919. gada septembrī Cēsu apriņķa austrumu un dienvidaustrumu daļā par Cesvaines pilnvarnieku kultūras vērtību aizsardzības lietās apstiprināja Jūliju Lūsi.²⁰ Līdzīgi kā A. Štāls, arī J. Lūsis, saņemot pilnvaras no Izglītības ministrijas, 1919. gada 25. septembrī laikrakstos, kā arī ar vietējo komandantu starpniecību noteikta apgabala iedzīvotājiem izziņoja par kultūras vērtību nodošanu vietējām iestādēm, kuras tālāk parūpēsies par to aizsardzību. Tā kā citu rūpju dēļ apziņošana varēja izrādīties neefektīva, arī J. Lūsis apbraukāja muižas noteiktajā teritorijā, lai personīgi pārlicinātos par lietu stāvokli tajās un vajadzības gadījumā dotu attiecīgus rīkojumus un spertu vajadzīgos soļus pamesto mantu aizsardzībai. Kultūras vērtībām, kas bija īpaši apdraudētas, pilnvarnieks ierīkoja pagaidu uzglabāšanas punktu Cesvaines Kraukļu muižā (*Grawendahl*).²¹

Sarežģītajos apstākļos Cesvaines pilnvarnieks J. Lūsis apbrauca muižas piefrontes apgabalā (Vecgulbene–Bolvi–Lubāna–Berkova–Laudona–Pļaviņas). Šajā teritorijā atradās īpašumi, kas pirms Pirmā pasaules kara (1914–1918) iekļāvās Cēsu un Valkas apriņķī. Nedaudz vēlāk viņš saņēma rīkojumu apzināt situāciju arī dažās Rīgas apriņķa muižās. Minētā piefrontes apgabala muižās kultūras vērtības praktiski nebija atrodamas, jo bija cietušas no igauņu karaspēka 1919. gada jūnijā un jūlijā. Daudz labākā stāvoklī atradās muižas uz austrumiem no minētās līnijas, kur vēl daļēji bija saglabājušās kultūras vērtības.²²

1919. gada septembrī un oktobrī nepilna mēneša laikā J. Lūsis apbraukāja 27 muižas,²³ no kurām, ja pieņemam muižu piederību konkrētiem apriņķiem pirms Pirmā pasaules kara, 14 muižas – Cesvaines mācītājmuiža (*Sesswegen-Pastorat*),

Cesvaines (*Sesswegen*), Ērgļu (*Erlaa*), Lazdonas (*Lasdohn*), Liepkalna (*Linden*), Liepkalna-Ozolmuižas (*Linden-Ohsolshof*), Liezeres (*Lösern*), Lubāna (*Lubahn*), Ļaudonas (*Laudohn*), Vecodzienas (*Odsen*), Vecpiebalgas, Vestienas (*Festen*), Viesienas (*Fehsen*), Zelgauskas (*Selgowsky*) muiža – atradās Cēsu apriņķī, deviņas – Bolva (*Bolwa*), Druvienas (*Druwen*), Galgauskas (*Golgowsky*), Jaungulbenes (*Neu-Schwanenburg*), Kropes (*Kroppenhof*), Lizuma (*Lisohn*), Sinoles (*Sinohlen*), Tirzas (*Tirsen*), Vecgulbenes (*Alt-Schwanenburg*) muiža – atradās Valkas apriņķī un četras – Berkovas (*Borkowitz*), Jaunbebru (*Neu-Bewershof*), Kokneses (*Kokenhusen*), Stukmaņu (*Stockmannshof*) muiža – atradās Rīgas apriņķī. No visām apsekotajām muižām pilnīgi tukšas no kultūras vērtībām bija Berkovas, Bolva, Ērgļu, Galgauskas, Kokneses, Liepkalna, Liepkalna-Ozolmuižas, Lazdonas, Liezeres, Lubāna, Stukmaņu, Tirzas, Vecodzienas, Vecpiebalgas, Vestienas un Viesienas muiža. Svarīgi, ka vairākās muižās kultūras vērtību aizsardzību un drošību apņēmas nodrošināt muižas pārvaldnieks (Jaunbebru, Kropes, Lizuma, Sinoles, Vecgulbenes, Zelgauskas muižā), bet bija gadījumi, kad kāds no muižas pilnvarniekiem to atteicās darīt, piemēram, Druvienas muižā.

Jau 1919. gada novembra sākumā J. Lūsi mobilizēja un viņš uzsāka dienestu kā “Vidzemes divīzijas papildu bataljona VI rotas kareivis”. Diemžēl, atstājot pilnvarnieka amatu, viņš nebija paspējis nokārtot amatpersonas darba lietas.²⁴ Formāli J. Lūsis no amata bija atteicies, un viņa vietā par Vidzemes austrumu un dienvidaustrumu daļas pilnvarnieku kultūras vērtību lietās uz pagaidu laiku iecēla Kārli Ozolu. Viņam deva rīkojumu J. Lūša Kraukļu muižā iekārtoto krātuvi pārvietot uz Rankas muižu, kā arī pārņemt iepriekšējā pilnvarnieka dokumentāciju, bet apkopotu pārskatu par lietu gaitu nosūtīt Izglītības ministrijai.²⁵ Pilnvarnieks K. Ozols atbilstoši iespējām

apsekoja un organizēja aizsardzību gan Cēsu, gan Valkas apriņķa muižās.

Aizsardzības pasākumu kontekstā pilnvarnieki domāja arī par tām kultūras vērtībām, kas nebija pamestas, bet pastāvēja riski tās zaudēt. Šeit jāpiemin mācītāja Kārļa Roberta Auniņa (arī Aunings, 1834–1914) bibliotēka Cesvaines mācītājmuižā.²⁶ Tajā atradās apmēram 1000–1500 dažādu grāmatu latviešu, vācu, angļu un franču valodā, starp kurām bija īpaši vērtīgi seni latviešu literatūras pieminekļi. Auniņu dzimta šo grāmatu krājumu bija vākusi 200 gadu garumā. Lielinieku laikā apjomā bagātā bibliotēka bija pilnīgi sajaukta, tāpēc pirmajā brīdī par krājumu nebija iespējams iegūt pārskatāmu informāciju. Kaislīgs bibliofils bijis ne tikai mācītājs K. R. Auniņš, bet arī viņa tēvs muižas dārznieks Johans (Jānis) Auniņš (1803–1888), kura interešu lokā bija literatūra gan par latviešu garīgo, gan laicīgo dzīvi. Ar mācītāja Auniņa kundzi – Johannu Karolinu Matildi, dzimusi Zilmane (*Sielmann*) – bija panākta vienošanās, ka viņa bibliotēku sakārtos un nevienai privātpersonai tālāk nepārdos. Viņas nodoms bija bibliotēkas latviešu valodas grāmatu krājumu nodot Latvijas valsts īpašumā, Izglītības ministrijas pārziņā. Iespējams, ka daudzās intensīvās sarunas ar bibliotēkas mantinieci un neatlaidīgā vēlme pārņemt bibliotēku valsts aizsardzībā saistāma ar gadījumu, kas piemeklēja citu vērtīgu bibliotēku. 1919. gadā Cēsu kauju laikā (19.–23. jūnijā) nodega Raunas mācītājmuiža (*Ronneburg-Pastorat*), kurā atradās mācītāja Ādama Jendes (1861–1918) krātā vērtīga bibliotēka.²⁷

Saistībā ar A. Štāla iecelšanu Latvijas kultūras vērtību ģenerālpilnvarnieka amatā (1919. gada oktobris – 1920. gada aprīlis) 1919. gada oktobrī par Cēsu apriņķa kultūras vērtību pilnvarnieku apstiprināja Augustu Apsīti (rakstnieka pseidonīms Apsehdēls, 1880–1932), kurš amatu pildīja līdz 1920. gada 1. janvārim.²⁸ Arī A. Apsītis ar

laikraksta palīdzību aicināja²⁹ vietējo sabiedrību glābt vēl glābjamo un ziņot par vērtīgām bibliotēkām, mākslas darbiem un mūzikas instrumentiem muižās, kam nepieciešama aizsardzība. Savas darbības periodā viņš apbraukāja daļu noteiktajā apgabalā esošo muižu, kuras bija pametuši to īpašnieki, neatstājot īpašumu pilnvarnieka pārziņā. A. Apsīša ziņojumā³⁰ raksturota situācija Auciema (*Autzem*), Mazstraupes (*Klein-Roop*), Raiskuma (*Raiskum*), Stalbes (*Stolben*), Tenņu (*Tenne*) un Unguru (*Orellen*) muižā. Gan pirms Pirmā pasaules kara, gan agrārās reformas gaitā šīs muižas administratīvi atradās Valmieras apriņķī, izņemot pēdējo, kas ietilpa Cēsu apriņķī. Tā kā muižās nebija, ar ko vienoties par kultūras vērtību aizsardzību, A. Apsītis pieņēma lēmumu organizēt to pārvietošanu uz Cēsu Valsts krātuvi. Lai to izdarītu, bija nepieciešams transports, toreiz – iejūgti rati (dokumentos – šķūtis), kuru sagādāšana praktiski nebija iespējama, jo ar tiem nodrošināja tikai Valmieras apriņķa komandantu kara vajadzībām. Transporta jautājumu komandantūrā kārtoja arī minēto muižu valsts ieceltais pārzinis – valsts zemju agronoms, bet par nepieciešamību piešķirt iejūgtus ratus Izglītības ministrijai pakļautajam kultūras vērtību pilnvarniekam neviens neko nezināja.

Lai nerastos lieki pārpratumi un varētu sekmīgi organizēt kultūras vērtību aizsardzību īpašnieku pamestajos namos, ģenerālpilnvarnieks A. Štāls lūdza Cēsu apriņķa valsts zemju inspektoram iesūtīt Zemkopības ministrijas pārziņā esošo muižu sarakstu,³¹ kas gan pārskatītajos arhīva dokumentos nebija atrodams.

Bez pienākumiem apzināt pamestās vai novārtā atstātās kultūras vērtības pilnvarniekam vēl bija tās jāatlasa atdošanai atpakaļ īpašniekiem pēc Izglītības ministrijas izstrādātiem norādījumiem. Viņa pienākumos ietilpa arī bezīpašnieka krājumu izdošana dažādām valsts institūcijām, iestādēm

un organizācijām. Līdz 1919. gada 1. augustam pieprasījumus par kultūras vērtību atdošanu atpakaļ, ko Cēsis vairākās krātuvēs galvenokārt bija izvietojusi lielinieki, bija iesniegušas 11 personas.³²

Darba apjoma un daudzo pienākumu dēļ Izglītības ministrijas Arhīvu–bibliotēku–muzeju nodaļa Cēsu apriņķa pilnvarniekam organizēja regulāru palīdzību darbam Valsts krātuvē. 1919. gada novembrī uz Cēsīm komandēja nesen izveidotās Valsts bibliotēkas (mūsdienās – Latvijas Nacionālā bibliotēka) darbinieci Elzu Štengeli (1888–1971),³³ bet decembra sākumā par palidzi norīkoja Izglītības ministrijas darbinieci bibliotekāri Ženiju Ivanovu.³⁴

Pilnvarnieka amats bija nepateicīgs, darbietilpīgs un problēmu pilns, tāpēc bieži bija vērojama personāliju maiņa. 1919. gada 14. decembrī no pilnvarnieka un krātuves pārzināšanas pienākumu pildīšanas atteicās A. Apsītis, kā iemeslu minot sliktu veselības stāvokli.³⁵ Tā kā uzreiz nebija iespējams vietā atrast jaunu amatvīru, ģenerālpilnvarnieks A. Štāls tomēr lūdza A. Apsīti vēl kādu laiku formāli uzņemties pilnvarnieka amatu, līdz atradis vietnieku.³⁶

Nevarētu teikt, ka bija grūtības atrast nākamo amatvīru, jo uz vakanto vietu pēc paša iniciatīvas pieteicās kāds cēsnieks, A. Apsīša paziņa R. Baltiņš, kurš Arhīvu–bibliotēku–muzeju nodaļas vadītāju K. Straubergu lūdza turpmāk uzticēt viņam šos pienākumus, jo bija personīgi pazīstams ar ģenerālpilnvarnieku A. Štālu, un arī lielākā daļa vērtību Cēsu Valsts krātuvē esot nonākušas, pateicoties tieši viņam.³⁷ Nav zināmi iemesli, kāpēc turpmāk Cēsu apriņķī vairs neiecēla pilnvarnieku, bet 1920. gada janvāra sākumā A. Apsītis Izglītības ministrijas Arhīvu–bibliotēku–muzeju nodaļas Cēsu Valsts krātuvi nodeva ministrijas ieceltai pilnvarnieka vietniecei – bibliotekārei Ž. Ivanovai.³⁸ Starp nodotajām lietām norādīti neregistrēti grāmatu, mākslas darbu un arheoloģisko izrakumu krājumi, kā arī

astoņi stikloti grāmatu skapji.³⁹ Ž. Ivanovas galvenie pienākumi krātuvē bija sakārtot, sistematizēt un reģistrēt kultūras vērtības, lai daļu būtu iespējams atdot atpakaļ to īpašniekiem, bet bezīpašnieka krājumu sagatavot nosūtīšanai uz Rīgu.

III

Laikā no 1920. gada 1. janvāra līdz 1. martam Cēsu Valsts krātuve pilnībā pabeidza grāmatu klasificēšanu un kārtošanu pa nodaļām (kopā 24 270 sējumu), kā arī paredzētajā kārtībā sareģistrēja īpašnieku pieprasītās grāmatas.⁴⁰ 29. februārī visi plānotie darbi Cēsu Valsts krātuvē bija pabeigti, sākās bezīpašnieka kultūras vērtību sagatavošana nosūtīšanai uz Rīgu.⁴¹

Lai sekmētu ātrāku kultūras vērtību, galvenokārt grāmatu un gleznu, šķirošanu un sagatavošanu pārvešanai uz Rīgu, no 1920. gada 13. aprīļa⁴² Cēsu Valsts krātuvē atkārtoti strādāja Valsts bibliotēkas darbiniece E. Štengele, bet no jauna bija pievienojies Valsts mākslas muzeja (mūsdienās – Latvijas Nacionālais mākslas muzejs) darbinieks gleznotājs Konrāds Ubāns (1893–1981). Jau maija vidū⁴³ Izglītības ministrija informēja Valsts bibliotēkas pārzini Jāni Misiņu (1862–1945), ka no Cēsu Valsts krātuves uz Rīgu pārvietotās grāmatas tai jāpārņem savā pārziņā.

Kultūras vērtību atdošana to īpašniekiem bija komplicēts un laikietilpīgs vairāku pasākumu komplekss, tāpēc dažkārt kustamo mantu atgūt tā arī neizdevās. 1920. gada jūnijā Cēsu Valsts krātuves grāmatu krājums atradās Rīgā Izglītības ministrijas telpās Basteja bulvārī 7 (mūsdienās – Zigfrīda Annas Meierovica bulvāris 10) un kādreizējā Rīgas Pareizticīgo garīgā semināra ēkā Puškina bulvārī 9 (mūsdienās – Kronvalda bulvāris 9), ko drīzumā plānoja oficiāli nodot Valsts bibliotēkas rīcībā.⁴⁴ Tiem, kuri bija iesnieguši pieprasījumus, paziņoja, ka

grāmatas varēs saņemt tikai tad, kad krājumu oficiāli pārņems Valsts bibliotēka.⁴⁵ No Cēsīm atvesto grāmatu kārtošanā piedalījās trīs bibliotēkas darbinieces – pieredzējuši E. Štengele, Elza Sloka (1894–1969) un Paulina Ūdris (1890–1966). Kā īpašs uzdevums bija noteikts atsevišķi atlasīt īpašnieku pieprasītās grāmatas.⁴⁶

Grāmatu atdošanas termiņu īpašniekiem pagarināja līdz 1920. gada 1. jūlijam, bet tās drīkstēja atdot tikai ar Izglītības ministrijas Arhīvu–bibliotēku–muzeju nodaļas atļauju.⁴⁷ Lai arī formāli pieteikšanās sākotnējais⁴⁸ un daži jau pagarinātie termiņi kultūras vērtību pieprasīšanai bija beigušies, grāmatas bija tā kultūras vērtību daļa, ko izsniedza vēl vairākus gadus pēc noteiktā laika. Piemēram, 1919. gada 27. septembrī lūgumrakstu atgūt dzimtas bibliotēku, tam pievienojot grāmatu sarakstu, iesniedza Gatartas muižas īpašnieks Viktors fon Zīverss (*von Sivers*, 1867–1943).⁴⁹ Kādreizējās muižas bibliotēkas 400 sējumus viņam Valsts bibliotēka izsniedza 1922. gada 13. septembrī. Parakstoties par saņemšanu, V. fon Zīverss norādīja, ka attiecībā uz grāmatām viņam vairs nav nekādu prasību pret Latvijas valdību.⁵⁰

1920. gada sākumā nesaskaņas un nepārvarami iebildumi no Zemkopības ministrijas puses radīja apstākļus, kuros kultūras vērtību aizsardzība un pilnvarnieku darbība Cēsu apriņķī bija jāpārtrauc.⁵¹ Tādējādi 1920. gada vidū Izglītības ministrijas kultūras vērtību pārņemšanas darba procesi Cēsu apriņķī bija noslēgušies un nākamie posmi turpinājās galvenokārt nesen dibinātajās atmiņas institūciju krātuvēs Rīgā.

Secinājumi

1919. un 1920. gadā Latvijas Pagaidu valdības Izglītības ministrijas Cēsu Valsts krātuvē nepilna gada laikā tika pārvietotas gan lielinieku rekvizētās, gan Latvijas

Pagaidu valdības institūciju aizsardzībā pārņemtās kultūras vērtības no muižām u. c. vietām, uzsākot intensīvu aizsardzībā pārņemto vērtību uzskaites un sakārtošanas posmu. Paralēli tam saskaņā ar Izglītības ministrijā apstiprinātām instrukcijām kultūras vērtības atdeva atpakaļ to īpašniekiem.

Būtiski, ka kultūras vērtību apzināšana Cēsu apriņķī bija sadalīta divos apgabalos, kur katrā no tiem darbojās Izglītības ministrijas iecelts kultūras vērtību aizsardzības lietu pilnvarnieks. Tomēr visas Cēsu apriņķī pārņemtās kultūras vērtības netika pārvietotas uz Valsts krātuvi. Piemēram, daļu grāmatu no Cēsu pilsētas valdes telpām atstāja pilsētas bibliotēkas pagaidu lietošanai, savukārt Cēsu apriņķa austrumu daļā vērtības sākotnēji vienkopus novietoja Kraukļu muižā, bet pēc tam tās pārvietoja uz Rankas muižu.

Neskaidro apstākļu un daudzo pienākumu dēļ pilnvarnieki laiku pa laikam mainījās, sarežģījot jau tā grūti realizējamo darba procesu izpildi. Par pirmo Cēsu apriņķa pilnvarnieku tika iecelts vēlākais Latvijas kultūras vērtību ģenerālpilnvarnieks A. Štāls, kuru amatā nomainīja A. Apsītis. Savukārt Cēsu apriņķa austrumu un dienvidaustrumu daļā vispirms darbojās

J. Lūsis, kuru pēc mobilizācijas Latvijas bruņotajos spēkos amatā nomainīja K. Ozols. Vēl pie visa Pirmais pasaules karš, Igaunijas neatkarīgās valsts (24.02.1918.) un Latvijas neatkarīgās valsts (18.11.1918.) proklamēšana un Neatkarības karš (1918–1920) radīja neskaidrības muižu piederībai konkrētam apriņķim, kā arī to pakļautībai kādai no varām, bet galvenokārt Latvijas Pagaidu valdības institūcijām un iestādēm.

Cēsu apriņķa kultūras vērtību pilnvarnieki savas darbības laikā paspēja apsekot 56 muižas, no kurām 22 īpašumos kultūras vērtības bija pilnībā izpostītas. Tomēr no apsekotajām muižām tieši Cēsu apriņķī atradās 36, kas būtībā nebija pat trešā daļa no visām 113 apriņķa muižām. Īpašumos, no kuriem kultūras vērtību pārvietošanu nebija iespējams organizēt, par drošības pasākumu nodrošināšanu parakstījās muižu pārvaldnieki.

1920. gada maijā no Cēsu Valsts krātuves visas kultūras vērtības bija pārvietotas uz Rīgu, kur tās savā pakļautībā un aizsardzībā pārņēma Izglītības ministrija. Muižās, kuru kultūras vērtības nenonāca valsts aizsardzībā, turpinājās postījumi un valdīja aizmirstība, kā rezultātā Latvija nenovēršami zaudēja daudzus kultūras un vēstures pieminekļus.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ Sk. KRISTĪNE ZAĻUMA. Muižu kultūras vērtību aizsardzība Valmieras apriņķī 1919. un 1920. gadā. In: Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture 2016, Nr. 1, 87.–98. lpp. Pieejams: http://www.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/apgads/PDF/Zurn_Vesture_1.pdf (skatīts 17.07.2017.).
- ² Oficiāls saraksts par Vidzemes muižām, kuras revolucionāri līdz 1. janvārim 1906. gadā izpostījuši. In: Zemkopis, 18.01.1906., 34. lpp.; ASTAF VON TRANSEHE-ROSENECK. Die Lettische Revolution. Bd. 2: Die Sozialdemokratie. Die Katastrophe. Berlin 1907, S. 391–393.
- ³ Wegekarte des Wendenschen Kreises mit den Kirchspiel- und Gutsgrenzen. Hrsg. vom Liv- und Estländischen Landeskultur-Büreau auf Grund der im Besitz der Livländischen Ritterschaft befindlichen Kreis-Wegekarte. Riga 1908, 1 Kt. nebst Namensverzeichnis der Güter, Pastorate und der zugehörigen Gemeindeverwaltungen.
- ⁴ J[ĀNIS] BOKALDERS (sast.). L[atvijas] P[agaidu] W[aldība] Semkopības Ministrija. Latvijas semes ihpaschumi. Widseme (Rigas, Walmeeras, Zehsu un Walkas apriņķi). Riga 1920, 14.–15. lpp.

Krājumā sastādītās tabulas balstītas uz Vidzemes landrātu kolēģijas 1915. gada statistikas un kadastra nodaļu materiāliem un datiem.

- ⁵ Latvijas Pagaidu valdības Izglītības ministrijas (turpmāk – IM) Valkas, Cēsu un Valmieras apriņķa pilnvarniekam kultūras vērtību aizsardzības lietās (turpmāk – p.) Jāņa Strauberga pārskats par bibliotēkām un muzejiem Vidzemes Ziemeļu apriņķos [latv. val.], 17.08.1919. Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts vēstures arhīvs, Rīga (turpmāk – LNA LVVA), 1632-2-923, 1.–2. lp.; Cēsu apriņķa p. Artura Štāla pārskats par darbību Cēsis un apriņķī [latv. val.], 22.08.1919. LNA LVVA, ibidem, 3.–4. lp.; IM ģenerālpilnvarnieka kultūras vērtību aizsardzības lietās Latvijā (turpmāk – ģp.) Artura Štāla pārskats par kultūras vērtību aizsardzības darbiem Vidzemē un Latgalē, iesniegts IM Arhīvu–bibliotēku–muzeju nodaļai (turpmāk – ABMN) [latv. val.], 1920. LNA LVVA, 1632-2-171, 145. lp.
- ⁶ IM ABMN vadītāja Kārļa Strauberga pārskats par nodaļas darbību līdz 1920. gada 31. martam [latv. val.], 1920. LNA LVVA, 1632-2-171, 141. lp.
- ⁷ [KĀRLIS] STRAUBERGS. Kultūras vērtību krāšana. In: Latvijas Sargs, 12.08.1919., 3. lpp.
- ⁸ J. Kultūras vērtību apsardzība Latvijā. In: Latvijas Sargs, 07.09.1919., 1.–2. lpp.
- ⁹ IM Valkas, Cēsu un Valmieras apr. p. Jāņa Strauberga pārskats par bibliotēkām un muzejiem Vidzemes Ziemeļu apriņķos [latv. val.], 17.08.1919. LNA LVVA, 1632-2-923, 1.–2. lp.; Cēsu apr. p. Artura Štāla pārskats par darbību Cēsis un apriņķī [latv. val.], 22.08.1919. LNA LVVA, ibidem, 5. lp.
- ¹⁰ IM ģp. Artura Štāla pārskats par kultūras vērtību aizsardzības darbiem Vidzemē un Latgalē, iesniegts IM ABMN [latv. val.], 1920. LNA LVVA, 1632-2-171, 145. lp.
- ¹¹ Cēsu apr. p. Artura Štāla pārskats par darbību Cēsis un apriņķī [latv. val.], 22.08.1919. LNA LVVA, 1632-2-923, 3. lp.
- ¹² IM ģp. Artura Štāla pārskats par kultūras vērtību aizsardzības darbiem Vidzemē un Latgalē, iesniegts IM ABMN [latv. val.], 1920. LNA LVVA, 1632-2-171, 145. lp.
- ¹³ Cēsu apr. p. Artura Štāla pārskats par darbību Cēsis un apriņķī [latv. val.], 22.08.1919. LNA LVVA, 1632-2-923, 3.–6. lp.
- ¹⁴ Ibidem, 4.–5. lp.
- ¹⁵ Cēsu pilsētas bibliotēkas bibliotekāra Augusta Brutāna ziņojums IM ģp. Arturam Štālam [latv. val.], 24.12.1919. LNA LVVA, ibidem, 77. lp.
- ¹⁶ A[UGUSTS] BRUTĀNS. Cēsu pilsētas bibliotēka. In: Cēsu Vēstis, 06.10.1939., 2. lpp.; DACE CEPURĪTE. Cēsu bibliotēka 90 gados. Cēsis 2011, 91. lpp.
- ¹⁷ CEPURĪTE, Cēsu bibliotēka, 34., 48. lpp.
- ¹⁸ Albuma lapa “Latvijas Republikas Cēsu pilsētas valde pirmā vēlēta sastāvā (no 1920. līdz 1921. gadam)”. Cēsu Vēstures un mākslas muzejs, CM F 115747.
- ¹⁹ IM ģp. Artura Štāla pārskats par kultūras vērtību aizsardzības darbiem Vidzemē un Latgalē, iesniegts IM ABMN [latv. val.], 1920. LNA LVVA, 1632-2-171, 146. lp.
- ²⁰ Ibidem; Cēsaines p. Jūlija Lūša pārskats par darbību kultūras vērtību nodošanas lietā [latv. val.], 11.10.1919. LNA LVVA, 1632-2-923, 22.–23. lp.
- ²¹ Cēsaines pilnvarnieka Jūlija Lūša pārskats par Cēsaines pilnvarnieka darbību kultūras vērtību nodošanas lietā [latv. val.], 11.10.1919. LNA LVVA, ibidem, 22.–23. lp.
- ²² Ibidem.
- ²³ Ibidem.
- ²⁴ Lūgumraksts Vidzemes divīzijas Papildu bataljona komandierim no IM ģp. Artura Štāla Cēsis. Kopija [latv. val.], 16.11.1919. LNA LVVA, 1632-2-925, 142. lp.
- ²⁵ IM Vidzemes austrumu un austrumu-ziemeļu daļas p. Kārļa Ozola apliecība. Noraksts [latv. val.], 20.11.1919. LNA LVVA, ibidem, 148. lp.

- ²⁶ Cesvaines p. Jilija Lūša pārskats par darbību kultūras vērtību nodošanas lietā [latv. val.], 11.10.1919. LNA LVVA, 1632-2-923, 22.–23. lp.; IM ģp. Artura Štāla pārskats par kultūras vērtību aizsardzības darbiem Vidzemē un Latgalē, iesniegts IM ABMN [latv. val.], 1920. LNA LVVA, 1632-2-171, 146. lp.
- ²⁷ IM ģp. Artura Štāla pārskats par kultūras vērtību aizsardzības darbiem Vidzemē un Latgalē, iesniegts IM ABMN [latv. val.], 1920. LNA LVVA, 1632-2-171, 146. lp.
- ²⁸ Ibidem.
- ²⁹ APSIŠU AUGUSTS. Uzaicinājums. In: Cēsu Vēstnesis, 03.12.1919., 3. lpp.
- ³⁰ IM p. Augusta Apsiša apbraukuma ziņojums IM ABMN vadītājam [latv. val.], Cēsis, 18.10.1919. LNA LVVA, 1632-2-923, 24.–25. lp.
- ³¹ IM ABMN ģp. Artura Štāla lūgumraksts Cēsu apriņķa valsts zemju inspektoram [latv. val.], 20.11.1919. LNA LVVA, 1632-2-925, 144. lp.
- ³² Cēsu Mantu uzņemšanas komisijas priekšsēdētāja ziņojums Vispārējā departamenta Arhīvu-bibliotēku-muzeju nodaļai [latv. val.], 29.05.1920. LNA LVVA, 1632-2-927, 54. lp.
- ³³ IM ABMN ģp. Artura Štāla norādījumi Cēsu apr. p. Augustam Apsītim. Noraksts [latv. val.], 24.11.1919. LNA LVVA, 1632-2-925, 130. lp.; Valsts bibliotēkas (turpmāk – VB) darbinieces Elzas Štengeles apliecība par došanos uz Cēsīm [latv. val.], 22.11.1919. LNA LVVA, ibidem, 139. lp.
- ³⁴ IM ABMN ģp. Artura Štāla norādījumi Cēsu apr. p. Augustam Apsītim. Noraksts [latv. val.], 06.12.1919. LNA LVVA, ibidem, 107. lp.
- ³⁵ Cēsiniēka R. Baltiņa vēstule IM ABMN vadītājam Kārlim Straubergam. Noraksts [latv. val.], Cēsis, 30.12.1919. LNA LVVA, 1632-2-924, 6. lp.
- ³⁶ IM ģp. Artura Štāla vēstule Cēsu apr. p. Augustam Apsītim [latv. val.], 16.12.1919. LNA LVVA, 1632-2-925, 33. lp.
- ³⁷ Cēsiniēka R. Baltiņa vēstule IM ABMN vadītājam Kārlim Straubergam. Noraksts [latv. val.], Cēsis, 30.12.1919. LNA LVVA, 1632-2-924, 6. lp.
- ³⁸ IM p. vietnieces Ženijas Ivanovas ziņojums IM ģp. Arturam Štālam [latv. val.], 05.01.1920. LNA LVVA, ibidem, 7. lp.; Akts par Cēsu apr. p. Augusta Apsiša Cēsu Valsts krātuves nodošanu bibliotēkarei Ženijai Ivanovai [latv. val.], 02.01.1920. LNA LVVA, ibidem, 8. lp.
- ³⁹ Akts par Cēsu apr. p. Augusta Apsiša Cēsu Valsts krātuves nodošanu bibliotēkarei Ženijai Ivanovai [latv. val.], 02.01.1920. LNA LVVA, ibidem, 8. lp.
- ⁴⁰ IM p. vietnieces Ženijas Ivanovas pārskats par IM Cēsu Valsts krātuvi no 1920. g. 1. janv. līdz 1. martam [latv. val.]. LNA LVVA, ibidem, 108. lp.
- ⁴¹ IM p. vietnieces Ženijas Ivanovas ziņojums IM ģp. Arturam Štālam [latv. val.], 29.02.1920. LNA LVVA, ibidem, 50. lp.
- ⁴² IM ģp. Artura Štāla paziņojums Cēsu rajona pilnvarnieci Ženijai Ivanovai. Noraksts [latv. val.], 13.04.1920. LNA LVVA, 1632-2-937, 17. lp.
- ⁴³ IM Vispārējā departamenta ABMN vadītāja vietas izpildītāja paziņojums VB pārzinim [latv. val.], 18.05.1920. LNA LVVA, ibidem, 62. lp.
- ⁴⁴ VB pārziņa palīga Mārtiņa Stumberga ziņojums IM ABMN [latv. val.], 05.06.1920. LNA LVVA, 1632-2-927, 59. lp.
- ⁴⁵ Ibidem; VB telpu jautājums. Noraksts, mašīnrakstā [latv. val.], 20. gs. 20. gadi. Latvijas Nacionālā bibliotēka (turpmāk – LNB), Rīga, RXA 164-1 (1c), 20. lp.
- ⁴⁶ [Piezīmes] [latv. val.], 1920. LNB, Rīga, RXA 164-19a, 36. lp.
- ⁴⁷ IM Vispārīgā departamenta ABMN vadītāja vietas izpildītāja paziņojums Cēsu pilsētas bibliotēkas pārzinim Augustam Brutānam. Noraksts [latv. val.], 07.06.1920. LNA LVVA, 1632-2-926, 11. lp.
- ⁴⁸ Šeit domāts sākotnēji noteiktais termiņš – 1919. gada 1. augusts. Sk.: Apkārtraksts [latv. val.], 06.1920. LNA LVVA, 1632-2-927, 60. lp.

- ⁴⁹ Liste der aus Gotthardsberg am von Herrn Artur Stahl fortgebrachten Bücher [Gatartas muižas bibliotēkas aizvesto grāmatu saraksts]. Kopija [vācu val.], 27.09.1919. Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts arhīvs, Rīga (turpmāk – LNA LVA), 235-1a-39, 71.–72. lp.
- ⁵⁰ Grāmatu saraksts ar VB atdotajām grāmatām Viktoram fon Zīversam [latv. val., vācu val.], 13.9.1922. LNA LVA, ibidem, 73.–76. lp.; VB direktora Mārtiņa Stumberga ziņojums Skolu departamentam [latv. val.], 16.09.1922. LNA LVA, ibidem, 77. lp.
- ⁵¹ IM ģp. Artura Štāla pārskats par kultūras vērtību aizsardzības darbiem Vidzemē un Latgalē, iesniegts IM ABMN [latv. val.], 1920. LNA LVVA, 1632-2-171, 146. lp.

SUMMARY

This article dedicated to Cēsis district is a sequel of investigations concerning history of cultural heritage protection in manors of Vidzeme during 1919 and 1920.

In the second half of 1919, cultural heritage objects from manors and other places in Cēsis district were already requisitioned by Latvian Bolsheviks and subsequently the Provisional Government officials moved these to the State Depository of the Ministry of Education at the time located in the town of Cēsis. Contrary to the practice carried out in nearby Valmiera district, Cēsis district was divided in two regions, each led by a special official or the so-called plenipotentiary for cultural heritage issues appointed by the Ministry of Education. Due to the constantly changing working conditions and numerous obligations assigned to the commissioners, the latter were often replaced causing even more complications in the already tangled heritage protection activities. The first commissioner appointed to Cēsis district in August 1919 was Arturs Štāls (1897–1951), later the general commissioner for cultural heritage issues in Latvia in October of the same year was replaced by Augusts Apsītis (alias Apsesdēls, 1880–1932). The eastern part of Cēsis district was supervised by two other commissioners: Jūlijs Lūsis (from September 1919) and Kārlis Ozols (from November 1919) respectively. Administrative chaos caused by the events of World War I (1914–1918), the proclamation of national statehood of Estonia (February 24, 1918) and Latvia (November 18, 1918), as well as the Independence War in Latvia (1918–1920) affected assignment of particular manors to a particular district, perpetuating endless discussions and disagreements between the Ministry of Education and other government institutions partly responsible for protection and preservation of cultural heritage objects.

Cultural heritage commissioners acting in Cēsis district managed to visit 56 manors, concluding that in 22 cases the cultural heritage objects thereof were completely destroyed. Official statements of these commissioners frequently mentioned Latvian Bolsheviks and Estonian Army (the ally of Latvia during the Independence War) as the ones responsible for that vandalism. Referring to the administrative borders of Cēsis district as drawn before World War I, only one third of all the manors belonging to this territory prior to 1914 were inspected in 1919, i.e., 36 objects. In cases when it was impossible to relocate heritage objects from a manor to State Depository, the local stewards or (less frequently) landlords had to sign a document imposing an obligation of responsibility for preservation of cultural heritage in particular manor.

During less than five months in 1919 and 1920, the transportation of cultural heritage objects to State Depository in Cēsis was concluded, and the next stage of survey, registration and systematization of these objects was performed accordingly. Heritage

objects were moved from the State Depository to Riga in May 1920, assigned under protection of various institutions subject to the Ministry of Education. Meanwhile, under the existing legislation, some heritage objects were returned to their owners both at the time when they were stored at the State Depository in Cēsis and later on, when these objects had already been forwarded to other institutions, e.g., the National Library, the War Museum, etc.

In the manors which were not inspected by state officials in 1919 and 1920, the devastation and neglect of unique cultural heritage objects prevailed, thus causing irreversible loss of cultural and historical evidence.